

НОВА САЗНАЊА О СРЕДЊОВЈЕКОВНОМ БРСКОВУ

Милош М. Живановић
Центар за конзервацију и археологију
Црне Горе
Његошева бб
81250 Цетиње, Црна Гора
miloszivanovic@ckacg.me

NEW DATA ON MEDIEVAL BRSKOVO

UDK 622(497.11)"13"

Апстракт:

Брсково и његова рударска производња имају посебну важност у српској средњовјековној историји. О рударском полету који је покренут у овоме мјесту, а који је резултирао привредном јачању средњовјековне државе Србије, свједоче и недавно започета археолошка истраживања. Она су обухватала дио брсковске тврђаве и централни дио насеља гдје је установљено постојање цркве, коју доводимо у везу са католичком заједницом у граду. У раду се настоји дати синтеза археолошких радова¹, а скреће се пажња на интензиван живот града који је посвједочен у 14. стољећу.

Кључне ријечи: Брсково, рударство, утврђење, Сашка црква, католичка парохија, 14. стољеће.

¹ Прва археолошка истраживања у Брскову, на локалитету Градина, вршио је 2009. године ЈУ Полимски музеј у Беранама, под руководством археолога П. Лутовца. Радови су у истој организацији настављени и 2014. године, када је откривена источна кула. Резултати истраживања нису објављени, али је у каталогу изложбе Брсково, изложба предмета из 2018. године (Brskovo 2018) дат њихов кратак приказ. Подаци из каталога коришћени су у овом раду при описима брсковске Градине, нарочито дјелова који коригују пређашње описе утврђења. Археолошка ископавања на локалитету Догањице и рекогносцирање брсковског краја обављено је од стране ЈУ Центра за конзервацију и археологију Црне Горе, под руководством М. Живановића, у годинама 2014., 2017. и 2018. Сарадници на пројекту Д. Вуловић, Д. Драшковић и Д. Ћирковић су заједно с М. Живановићем повезани познанством стеченим још у студентским данима на теренским истраживањима Михољске Превлаке. Велики траг у образовању и формирању археолошке мисли свима нама тих година оставио је професор Ђорђе Јанковић, руководилац поменутих истраживања, којем је овај рад посвећен.

Abstract:

Brskovo and its mining production have a special importance in Serbian medieval history. Recently started archeological excavations testify to the mining expansion that was started in this place, and which resulted in the economic strengthening of the medieval state of Serbia. They included a part of the Brskovo fortress and the central part of the settlement where the existence of the church was confirmed, which we bring into connection with the Catholic community in the city. The article tries to give a synthesis of archeological works¹ and draws attention to the intensive life of the city, which was witnessed in the 14th century.

Keywords: Brskovo, mining, fortification, Saxon church, Catholic parish, 14th century.

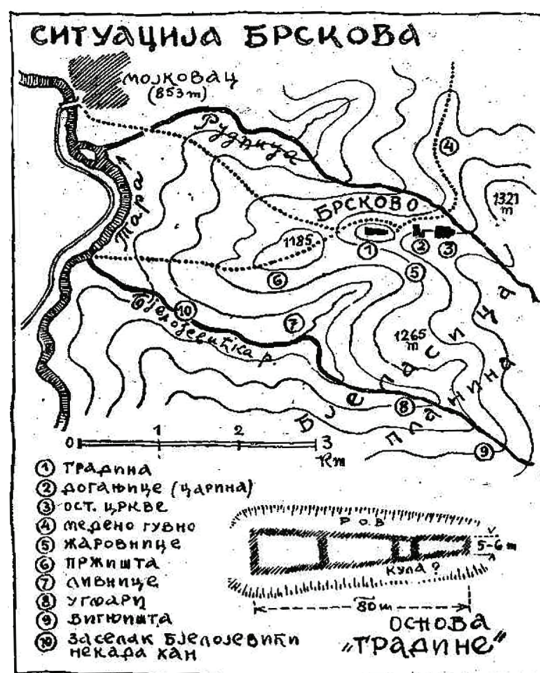
¹ The first archaeological excavations in Brskovo, at the Gradina site, were carried out in 2009 by the Public Institution Polimski Museum in Berane, under the leadership of archaeologist P. Lutovac. The works in the same organization continued in 2014, when the eastern tower was discovered. The results of the research have not been published, but in the catalog of the exhibition Brskovo, an exhibition of artefacts from 2018 (Brskovo 2018) give their brief overview. The data from the catalog were used in this paper in the descriptions of site Gradina on Brskovo, especially the parts that correct the previous descriptions of the fortification. Archaeological excavations at the Doganjice site and survey of the Brskovo area were carried out by the Public Institution Center for Conservation and Archeology of Montenegro under the leadership of M. Živanović in the years 2014, 2017 and 2018. Project collaborators D. Vulović, D. Drašković and D. Ćirković together with M. Živanović connected by fellowship acquired during student days at the field research of Miholjska Prevlaka. In those years, Professor Đorđe Janković, the head of the mentioned research, left a big mark in the education and formation of archeological thought to all of us. This work is dedicated to him.

Ступање Брскова на историјску сцену одиграло је кључну улогу у даљем развоју средњовјековне Србије. Разлог за његову економску важност у држави свакако су рудна богатства пронађена у овом неприступачном планинском поднебљу сјеверних огранака Бјеласице.

Да ли је брсковски рудник коришћен у антици још увијек остаје неријешено питање. Проналазак римског новца Нерве у последњим истраживањима локалитета Градина и постојање назнака римског наслеђа у Потарју, које се с мање или више сигурности може повезати с металургијом (Гогоић 2010, 196), нису јасни показатељи римске експлоатације руде. Мада је средњовјековно рударство често пратило трагове античког, оно је у Брскову, уколико је и постојало, морало бити ограниченог обима. То доказује и непостојање већег римског насеља које би се морало образовати у широј околини рудоносног региона.

Трагови рударске традиције, који су забиљежени на простору уоквиреном десним Тариним притокама, Рудницом и Бјелојевића ријеком (Сл. 1), искључиво се приписују средњовјековном вађењу руде. Најприје су регистровани у топонимији (Мједено гувно, Жаровнице, Ливнице, Угљари, Вигњишта, Пржишта) (Ђоровић 1934, 41), а након објаве података геолошких истраживања, која су извшена прије покретања савремене производње рудника Брсково, постале су познате и тачне позиције већине старих рударских и металуршких радова. Њихову највећу концентрацију сријећемо у мјесту Догањице, али су откривени и на знатно ширем подручју (Жута прла, Тврди поток, Букова глава, Побрђе, Мучница, Штитарица, Биоградско језеро) (Гогоић 2010, 198-204, карта 1).

Нешто конкретнији подаци о металуршким или занатским процесима Брскова добијени су археолошким ископавањем у Догањицама 2017. године, када је сондирана стрма коса (Сл. 4), чијом се страном полукружно спуштао средњовјековни пут према Рудници. У сонди 1 (димензија: 1 x 3м) археолошке цјелине су се већином састојале од слојева запечене



Сл. 1. План Брскова и околине
(према Дероко 1951, 179)

Fig. 1. Plan of Brskovo and its surroundings
(according to Deroko 1951, 179)

Brskovo entry into the historical scene played a key role in the further development of the medieval Serbia. The reason for its economic importance in the state are certainly the mineral resources found in this inaccessible mountain climate of the northern branches of Bjelasica.

Whether the Brskovo mine was used in antiquity still remains an unresolved question. Finding of Roman coin of Nerva in the latest excavations of the Gradina site and the existence of indications of Roman heritage in Potarje, which can be more or less safely associated with metallurgy (Gogić 2010, 196), are not clear indicators of Roman ore exploitation. Although medieval mining often followed in the footsteps of the ancients, in Brskovo, if it existed, it must have been of limited scope. This is proved by the non-existence of a larger Roman settlement that would have to be formed in the wider vicinity of the ore-bearing region.

Traces of the mining tradition, which are recorded in the area framed by the right tributaries of the Tara, Rudnica and Bjelojevića rivers (Fig. 1), are exclusively attributed to



Сл. 2. Изглед Брскова са сјевероисточне стране (фото: Д. Ћирковић)

Fig. 2. View of Brskovo from the northeast side (photo: D. Ćirković)

земље, прослојака гаражи и згуре. Нешто западније у другој сонди (димензија: 1 x 3м) регистрована је само просута шљака, што јасно говори да се на овоме мјесту прерађивала руда. Дио канала, ширине 0,25 м, откривен у сонди 3 (димензија: 1 x 2м) могао је такође бити коришћен у сличним процесима. Малобројни налази нађени у сондама углавном су остаци од алата или отпаци од занатске производње. Пар уломака стакла датује активности у 14. стољеће. Нарочито уломак стаклене чаше с вертикалним ребрима (Rippenbecher) која је чест налаз у централном и западном Балкану у 14. и првој половини 15. стољећа (Стаменковић 2015, 364).

Рекогносцирањем горњег тока ријеке Руднице наишло се на још локација копања руде и прераде метала. Најкарактеристичнија су шљачишта која се простиру уз ријеку, преко пута Догањица и у мјесту Мрки крш.²

² Осим гомила шљаке, од којих су неке и до 5 м висине, на локалитету Мрки крш мјештани памте и тзв. Немањин базен чији су остаци девастирани и данас нису видљиви. Према њиховим наводима ради се о правоугаоној омалтерисаној структури 2,40 x 2,20 м, 1,10 м дубине која

medieval ore mining. They were first registered in toponymy (Mjedeno guvno, Žarovnice, Livnice, Ugljari, Vignjišta, Pržišta) (Ćorović 1934, 41) and after the publication of geological research data, which were carried out before the start of modern production of the Brskovo mine, became known and accurate positions of most of the old mining and metallurgical works. Their highest concentration is found in Doganjice, but they were also discovered in a much wider area (Žuta prla, Tvrdi potok, Bukova glava, Pobrđe, Mučnica, Štitarica, Biogradsko jezero) (Gogić 2010, 198–204, map 1).

Somewhat more specific data on the metallurgical or craft processes of Brskovo were obtained by archaeological excavations in Doganjice 2017, when trenches were explored on a steep slope (Fig. 4). At the end of this slope, the medieval road to Rudnica descends in a semicircular direction. In trench 1 (dimensions: 1 x 3m) the archaeological units mostly consisted of layers of baked earth, layers of charcoal and slag. Slightly further west in the second trench (dimensions: 1 x 3m) only spilled slag was

Остаци брсковог утврђења и насеља формиран су управо у центру рудоносног краја (Сл. 2). Тврђава, неправилне подужне основе (сл. 3), уклопљена је у стјеновиту конфигурацију брда Градина (1,199 мнв). Архитекта Бранислав Вуловић, који је први детаљно описао њене трагове, препознао је обресе двије куле на крајњим странама, док је руководилац археолошких радова Предраг Лутовац регистровао још једну полукружне основе на јужном платну бедема. Након истраживања 2014. године утврђене су нове димензије фортификације: дужина 117 м, ширина на западу 20 м и 7 м на источној страни; као и уједначена ширина бедема од 2,30 м, насупрот ранијим схватањима и мјерењима (Вуловић 1952, 79). Узвишени дио Градине, овалне основе, чинио је горњи - западни дио утврђења. Његов природни одбрамбени положај додатно је осигуран са спољне стране сувим ровом (Вуловић 1952, 80).

Усљед стрмих страна једини могући прилаз утврђењу је са истока и ту је сазидана кружна кула пречника 12 м; сачуване висине до 2 м (Сл. 3). Кула је посебно грађена, односно нема конструктивну везу са бедемима, па је изнесена претпоставка да су кула и горња утврда старија фаза утврђивања која је накнадно спојена. Свакако, прислоњеност бедема уз кулу не мора значити и различите хоризонте брсковог утврђења. На исти начин су посебно зидане главне куле у фортификацијама Магличу (Поповић 2012, 67, сл. 38), Сталаћу (Минић, Вукадин 2007, сл. 6А), Смедереву (Поповић 2013, сл. 9) и другдје, иако са бедемима чине једновремене зидарске захвате. У прилог истовремености источне куле и бедема на Градини иде и њихов истовјетан начин зидања, употребом ломљеног локалног камена и малтера.

Није одређено вријеме подизања брсковске тврђаве. Већ у првим поменима 1243. и 1254. године, Брсково се јавља у контексту мјеста гдје се одвија развијена

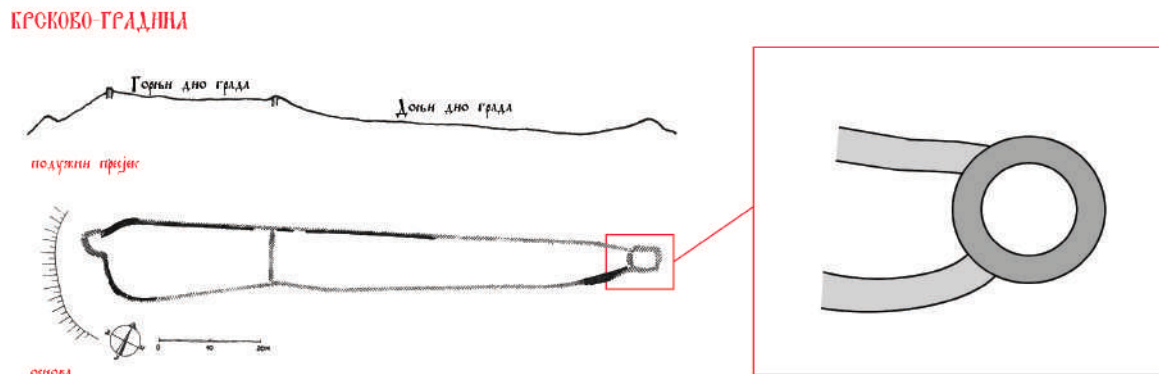
је сакупљала воду из Руднице. На голом стјеновитом вису Мрког Крша (1,275 мнв) налази се и пећина за коју мјесна традиција вјерује да представља испосницу монаха. Пећина има два улаза 1,60 м висине и око 1,50 м ширине и три простора (собе) повезана уским ходницима. Вјероватније је да су ове вјештачки направљене пећине у ствари остаци хоризонталног рударења.

registered, which clearly shows that ore was processed at this place. A part of the canal, 0.25 m wide, discovered in trench 3 (dimensions: 1 x 2 m) could also be used in similar processes. The few finds found in the trenches are mostly parts of tools or craft waste. A couple of fragments of glass date the activities to the 14th century. Especially a fragment of a glass cup with vertical ribs (Rippenbecher) which is a common find in the central and western Balkans in the 14th and first half of the 15th century (Stamenković 2015, 364).

By surveying the upper course of the river Rudnica, more locations for ore mining and metal processing were found. The most characteristic are the slag piles that stretch along the river, opposite Doganjice and in the place Mrki krš.²

The remains of the Brskovo fortification and settlement were formed right in the center of the ore-bearing area (Fig. 2). The fortress, with an irregular longitudinal form (Fig. 3), is integrated into the rocky configuration of Gradina hill (1,199 m above sea level). Architect Branislav Vulović, who was the first to describe its traces in detail, recognized the outlines of the two towers at the ends, while the head of archeological works, Predrag Lutovac, registered another semicircular tower on the southern part of the ramparts. After the research in 2014, new dimensions of the fortification were determined: length 117 m, width on the west 20 m and 7 m on the east side; as well as a uniform width of the city walls of 2.30 m, contrary to earlier perceptions and measurements (Vulović 1952, 79). The elevated part of Gradina, the oval shape, formed the upper - western part of the fortification. Its natural defensive position is additionally secured from the outside by a dry trench (Vulović 1952, 80). Due to the steep sides, the only possible approach to the fortification is from the east, and a circular tower with a diameter of 12 m was built there; preserved heights up to 2 m (Fig. 3). The tower was specially built, ie it

2 Apart from the piles of slag, some of which are up to 5 m high at the Mrki krš site, the locals also remember the so-called Nemanja's pool, whose remains were devastated and they are not visible today. According to their allegations, it is a rectangular plastered structure 2.40 x 2.20 m, 1.10 m deep, which collected water from Rudnica. On the bare rocky hill of Mrki Krš (1,275 m above sea level) there is a cave which local tradition believes to be a hermitage of monks. The cave has two entrances 1.60 m high and about 1.50 m wide and three spaces (rooms) connected by narrow corridors. It is more likely that these artificially made caves are in fact remnants of horizontal mining.



Сл. 3. Градина, подужни пресјек и основа (према Вуловић 1952, сл. 2) са детаљом источне куле (према Polimski muzej, Brskovo)

Fig. 3. Gradina, longitudinal section and foundation plan (according to Vulović 1952, Fig. 2) with a detail of the eastern tower (according to the Polimski Muzej, Brskovo)

трговина с приморским градовима Котором и Дубровником (Синдик 2008, 305-309; Ћоровић 1934, 46). Дакле, већ у то вријеме треба очекивати извјесну утврду, која би давала сигурност трговини, или прибјег, намијењен становницима рударског насеља. Међутим, фортификације овог раздобља нису познате у средњовјековној Србији и за сада се једино Маглич, уз резерву, датије у крај 13. стољећа (Роровић 2012, 196). На позније датовање Градине указивала би кружна кула чији облик није уобичајен у ранијој српској војној архитектури и доводи се у везу са системом одбране против ватреног оружја, тј. за период краја 14 и почетка 15. стољећа (Поповић 1989, 84-85). Кружне куле сријећемо и код тврђава у рударским мјестима Брвеник и Рудник (Булић 2011, 78; Радичевић 2014, 288, 293) које су грубо датоване у 14/15. стољеће. На основу наведеног, Градину у Брскову треба датovati у 14. и почетак 15. стољећа, иако се не искључује постојање старије фазе.

У залеђу Градине, у мјесту Догањице, образовано је насеље и трг Брсково (Сл. 4). О његовом изгледу знамо јако мало. Према првим новостима с терена, које нам доносе Владимир Ћоровић и Бранислав Вуловић,

does not have a constructive connection with the ramparts, so it is assumed that the tower and the upper fort are an older phase of fortification, which was subsequently connected. Certainly, the leaning of the ramparts next to the tower does not necessarily mean the different horizons of the Brskovo fortification. In the same way, the main towers in the fortifications of Maglič (Popović 2012, 67, Fig. 38), Stalać (Minić, Vukadin 2007, Fig. 6A), Smederevo (Popović 2013, Fig. 9) and elsewhere were built separately, although with the ramparts they form simultaneous masonry interventions. The similarity of the eastern tower and the ramparts on Gradina is supported by their identical way of building, using crushed local stone and mortar.

The time of the building of the Brskovo fortress has not been determined. Already in the first mentions in 1243 and 1254, Brskovo appears in the context of a place where developed trade with the coastal cities of Kotor and Dubrovnik takes place (Sindik 2008, 305–309; Ћоровић 1934, 46). So, at that time we should expect a certain fortress, which would give security to the trade, or a refuge for the inhabitants of the mining settlement. However, fortifications of this period are not known in medieval Serbia and for now



Сл. 4. Брсково – Догањице, ситуациони план

Fig. 4. Brskovo - Doganjice, situation plan

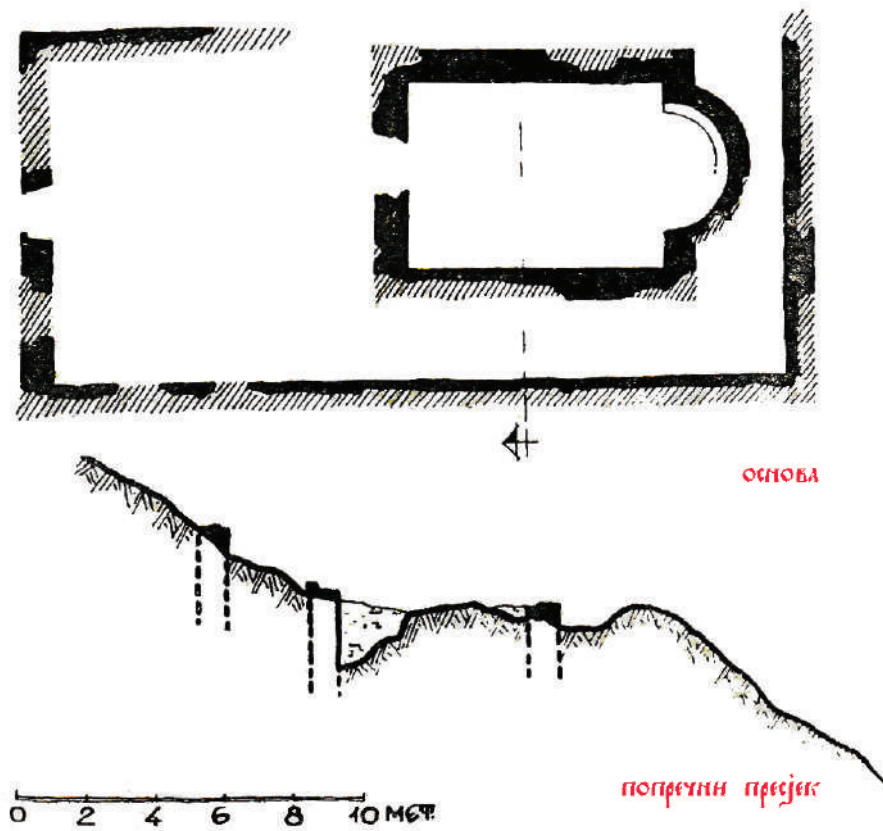
било је изграђено у полукружном географском оквиру, пратећи каравански пут који се на том мјесту нагло спуштао до Руднице, а потом пео на Мједено гувно (Сл. 2). У вријеме њихових обилазакa видјеле су се зидине више објеката (Ђоровић 1934, 42) од којих су описана и нацртана два (Вуловић 1952, 80–85). За очекивати је да је већина стамбених грађевина била изграђена употребом дрвене грађе, како говори и писани податак средине 14. стољећа (Воје 1983, 96). Услед девастација које су начињене савременим рударским активностима (Živanović 2018, 50) обриси насеља се данас могу само наслутити.

Први објекат који је био видљив Вуловићу је црква са ограђеном портом, коришћеном за сахрањивање (Сл. 5). Ријеч је о цркви једноставног плана, дужине 11 и ширине око 8 м, са полукружном апсидом на истоку. Била је живописна, о чему су свједочили фрагменти фресака нађени уз јужни зид наоса (Вуловић 1952, 80–82). Црква се често повезује с капелом св. Марије (Мијовић, Ковачевић 1975, 100; Мркобрад 2013, 410) познате из историјске грађе, саграђене прије 1285. године.

only Maglič, with a reserve, dates to the end of the 13th century (Popović 2012, 196). The later dating of Gradina would be indicated by a circular tower, the shape of which is not common in earlier Serbian military architecture and is associated with the system of defense against firearms, that is, for the period of the end of the 14th / beginning of the 15th century (Popović 1989, 84–85). We also find circular towers near the fortresses in the mining towns of Brvenik and Rudnik (Bulić 2011, 78; Radičević 2014, 288, 293), which are roughly dated to 14/15 century. Based on the above, the Gradina in Brskovo should be dated to the 14th / early 15th century, although the existence of an older phase cannot be ruled out.

In the hinterland of Gradina, in the village of Doganjice, the settlement and square Brskovo were formed (Fig. 4). We know very little about its appearance. According to the first news from the field, brought to us by Vladimir Ćorović and Branislav Vulović, it was built in a semicircular geographical frame, following the caravan road that descended abruptly to Rudnica and then climbed to Mjedeno guvno (Fig. 2). During their tours, the walls of several buildings were seen (Ćorović 1934, 42), two of which were described and drawn (Vulović 1952, 80–85).

ДОГАЊИЦЕ-ЦРКВА С ПОРТОМ



Сл. 5. Догањице – црква с портом, основа и пресјек (према Вуловић 1952, сл. 4)

Fig. 5. Doganjice - church with a fenced courtyard, foundation plan and cross-section (according to Vulović 1952, fig. 4)

Посебно занимљиво откриће у Догањицама јесу остаци грађевине усјечени у падину брда на неких 12 м изнад нивоа трга. Дужина овог објекта према Вуловићу износи 22 м, ширина 8,20 м, мада су на цртежу дате нешто веће димензије (Сл. 12).

Оријентисан је подужном осом у правцу исток-запад, са главним улазом на западу. Истраживањима 2017-2018. године захваћен је само мали дио сјевероисточне ивице објекта. Било је могуће једино утврдити да је зидан употребом грубо ломљеног локалног камена и малтера лошијег везивног квалитета.

На ове зидове призидана је просторија неправилно правоугаоне основе, унутрашњих димензија 6,30 x 2,80 м (Сл. 6-7). Формирана је једновременом изградњом сјеверног и

It is to be expected that most residential buildings were built using timber, as written data from the middle of the 14th century show (Voje 1983, 96). Due to the devastation caused by modern mining activities (Živanović 2018, 50), the outlines of the settlement now can only be guessed.

The first building that was visible to Vulović was the church with a fenced courtyard, used for burial (Fig. 5). It is a church of a simple plan, 11 m long and about 8 m wide, with a semicircular apse on the east. It was painted, as evidenced by fragments of frescoes found along the south wall of the nave (Vulović 1952, 80–82). The church is often associated with the chapel of St. Mary (Mijović, Kovačević 1975, 100; Mrkobrad 2013, 410) known from historical sources, built before 1285.

источног зида, ширине 0,90 м, и западног краћег зида, дебљине чак 1,20 м. Највећа сачувана висина зида износи 2,30 м. Начин зидања ових зидова у потпуности се разликује од зидања објекта. Они су рађени употребом притесаног камена кречњака слаганог у неправилне слоге уз помоћ веома чврстог кречног малтера. Улаз у просторију, ширине 1,25 м, постављен је на сјеверозападу. Од портала, остао је сачуван једино праг урађен од розикастог мермерисаног кречњака. На средини зида који је чинио јужни зид просторије забиљежен је још један пролаз, ширине 0,85 м.

Под је био дрвен, о чему свједоче рупе за греде постављене у нивоу прага, а испод њега се налазио подрум висине 1,56 м, искоришћен као костурница³ (Сл. 6). Услјед одсуства дјелова кровне конструкције вјерујемо да је и она била ријешена употребом дрвене грађе.

Живопис, откривен овдје, представља посебно занимљиву појаву у нашем сликарству. Фрагменти фресака су додуше јако уситњени па нам измиче њихова укупна слика. Фреске су пале са зида у подрум, након чега су додатно уништене каснијим прекопавањем. Стога су остали сачувани мањи уломци непознатих композиција, неколико фрагмената ликова, ореола, одјеће, који тек чекају научну обраду, а по свему судећи одговарају живопису 14. стољећа. Међу њима издваја се дјелимично очуван лик Богородице са црвеним ореолом (Сл. 8), поред којег се са лијеве стране налази остатак сигнатуре ОУ. Исто тако, сачувани су и дјелови тијела и фрагменти лица који вјероватно припадају портретима племића

3 Требамо кориговати раније мишљење да је костурница настала након напуштања грађевине (Živanović 2018, 52). Стратиграфском сликом јасно је утврђено да је рушење услједило тек касније, док су кости биле у подруму. Међутим, у средини просторије накнадно су вршена прекопавања што је био и разлог за погрешно тумачење. У истраживањима 2018. године, откривене су и нагореле греде од пода, пале директно на људске кости, што јасно потврђује њихово присуство за вријеме коришћења просторије. Каснија прекопавања вјероватно треба тумачити као чин потраге за реликвијама. Костурнице оваквог карактера уобичајене су на Западу. Код нас се овај обичај сријеће у кули-звонику фрањевачке Цркве св. Николе у Бару (Bošković 1962, 109) и капели фрањевачког самостана у Бачу. Дугујем захвалност Небојши Станојеву, музејском савјетнику Музеја Војводине, на посљедњем податку и дискусији о овом проблему.

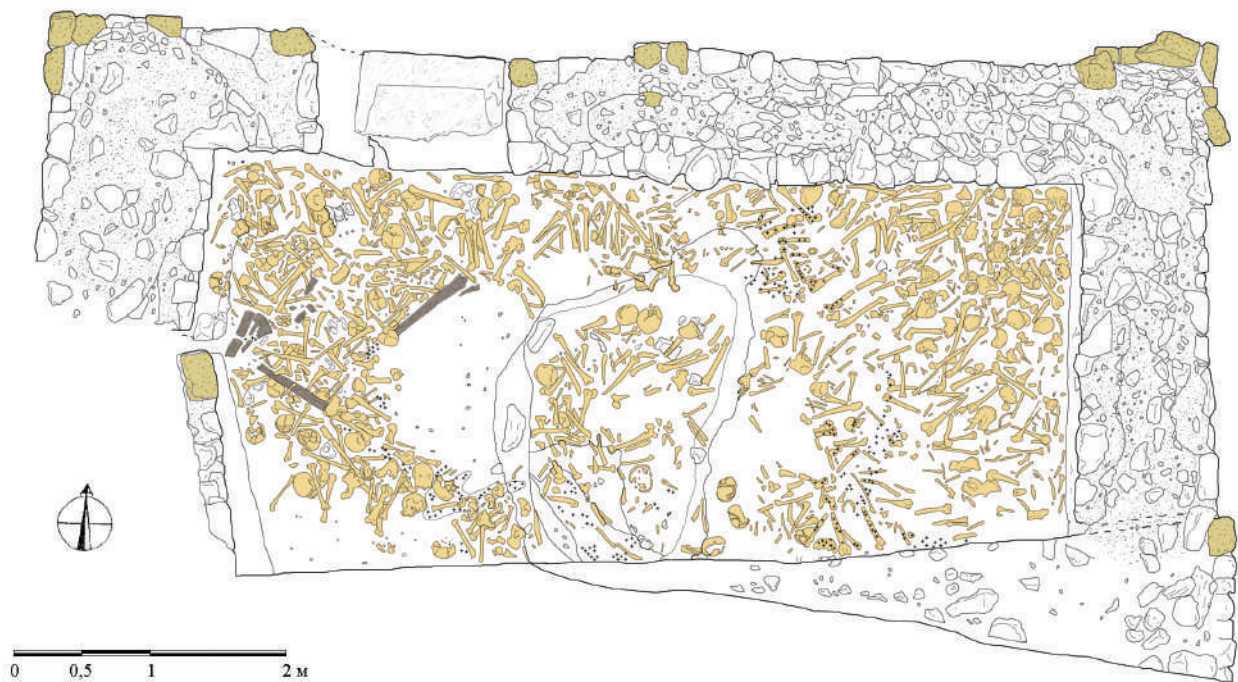
A particularly interesting discovery in Doganjice are the remains of a building cut into the slope of the hill at some 12 m above the level of the square. According to Vulović, the length of this building is 22 m, and the width is 8.20 m, although somewhat larger dimensions are given in the drawing (Fig. 12). It is oriented along the longitudinal axis in the east-west direction, with the main entrance to the west. Research 2017-2018 were treated only a small part of the northeastern edge of the building. It was only possible to determine that it was built using roughly crushed local stone and mortar of poorer bonding quality.

A room with an irregularly rectangular form, with internal dimensions of 6.30 x 2.80 m, was added to walls of the building (Figs. 6–7). It was formed by the simultaneous construction of the northern and eastern walls, 0.90 m wide, and the western shorter wall, thick 1.20 m. The highest preserved wall height is 2.30 m. The way of these walls masonry is completely different from the masonry of the main building. They are made using cut limestone stacked in irregular rows with the help of very solid lime mortar. The entrance to the room, 1.25 m wide, is set to the northwest. Of the portal, only the threshold made of pink marbled limestone has remained preserved. In the middle of the wall that was the south wall of the room, another passage was noticed, 0.85 m wide.

The floor was wooden, as evidenced by the holes for the beams placed at the level of the threshold, and below it was a basement 1.56 m high, used as an ossuary³ (Fig. 6).

3 We need to correct the earlier opinion that the ossuary was created after leaving the building (Živanović 2018, 52). The stratigraphic image clearly established that the demolition followed only later, while the bones were in the basement. However, digging were subsequently carried out in the middle of the room, which was the reason for the misinterpretation. In research in 2018, burnt floor beams were discovered and fell directly on human bones, which clearly confirms their presence during the use of the room. Later digging should probably be interpreted as an act of searching for relics. Ossuaries of this character are common in the West. In our regions, this custom is found in the bell tower of the Franciscan Church of St. Nicholas in Bar (Bošković 1962, 109) and the chapel of the Franciscan monastery in Bač. I owe gratitude to Nebojša Stanojev, the museum advisor of the Museum of Vojvodina, for the latest information and discussion on this problem.

ДОГАЊИЦЕ-САШКА ЦРКВА, сакреница



Сл. 6. Догањице – Сашка црква, план подрума просторије на нивоу костурнице
(цртеж: Д. Ђирковић)

Fig. 6. Doganjice - Saxons church, plan of the basement of the room at the level of the ossuary
(drawing: D. Ćirković)

(сл. 9) и властелинке. Положај у којем су портрети нађени указује да су били осликани на западној страни јужног зида просторије. Испод улаза откривени су комади фресака са фрагментованим натписима, сви писани латиницом. Читају се ...ARMO, ...NAUS (Сл. 10), урађени љубичастом бојом на црвеној позадини и PANTE... написано словима љубичасте боје на сивој подлози.

Фасада просторије је била омалтерисана и рашчлањена лезенама. Двије су биле постављене на сјеверним угловима, трећа на средини сјеверног зида (Сл. 7). Лезене су урађене од блокова и плочица сиге, а сига је коришћена и за оквире прозора и врата. Профилација на откривеним фрагментима често је степенасто усечена, или је на добром дијелу моделована цјеваста трака која је ишла цијелом дужином допрозорника и

The frescoes, discovered here, represent a particularly interesting phenomenon in our painting. The fragments of the frescoes are, however, very fragmented, so we miss their overall picture. The frescoes fell from the wall into the basement after which they were further destroyed by later digging. Therefore, smaller fragments of unknown compositions, several fragments of figures, halos, clothes, which are still awaiting scientific processing and apparently correspond to the frescoes of the 14th century, have been preserved. Among them, the partially preserved figure of the Mother of God with a red halo stands out (Fig. 8), next to which is the rest of the signature ΘΥ on the left. Also preserved are part of body and faces that probably belong to portraits of nobles (Fig. 9) and noblewomen. The position in which the portraits were found indicates that they were painted on the west side of the south wall of the room. Pieces of frescoes



Сл. 7. Сашка црква, сјевероисточни угао просторије (сакристије) (фото: М. Живановић)

Fig. 7. Saxon church, northeast corner of the room (sacristy) (photo: M. Živanović)

дуж полукружних лукова. Дјелови колонете откривени од стране Вуловића (1952, сл. 6) говоре нам о томе да су неки прозори морали бити вишедјелни.

Од покретних налаза, откривених приликом истраживања просторије, издвојили смо фрагменте стакла који су посебно важни за њено датовање. Знатан број стакла припада уломцима окулуса од безбојног провидног стакла, који се оквирно вежу за раздобље 14-16. стољећа (Стаменковић 2015, 370). Сљедећа група такође припада прозорском стаклу, али је сасвим ријетка, за сада јединствена појава у украшавању објеката средњовјековне Србије. Ријеч је о дјелићима витража (Сл. 11, а-д) који је уједно с окулусима чинио застакљење прозора.

Откривени уломци припадају украсним бордурама и изведени су од безбојног, жутог, љубичастог, кобалтплавог и зеленог стакла. Цртежи на њима се састоје од стилизованих биљних мотива, већином различитих облика лишћа, и узастопних низова геометријских форми који имају узор на витражима западне Европе друге половине 14. и почетка 15. стољећа. Само на једном уломку очувала се представа женског лика (или анђела?) дата

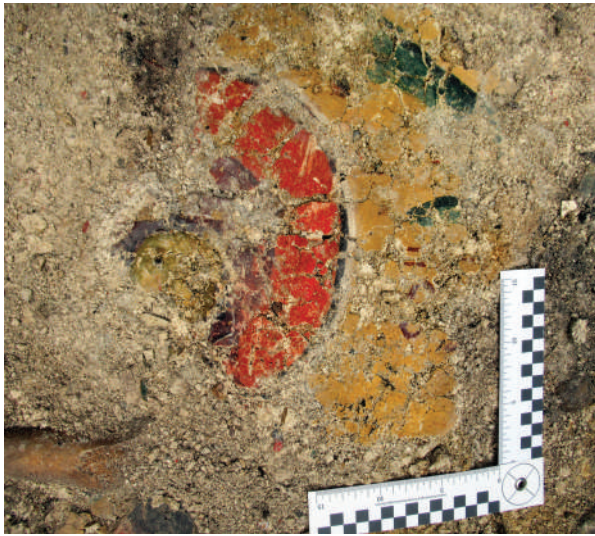
with fragmented inscriptions, all written in Latin, were discovered under the entrance. They are read...ARMO, ...NAUS (Fig. 10), done in purple on a red background and PANTE... written in purple letters on a gray background.

The facade of the room was plastered and dissected with lezene. Two were placed at the northern corners, the third in the middle of the north wall (Fig. 7). Lezene are made of blocks and tiles of tuff stone, and tuff stone is also used for window and door frames. The profiling on the exposed fragments is often gradually carved, or a tubular strip has been modeled on a good part of it, running along the entire length of the window sill and along the semicircular arches. Parts of the column discovered by Vulović (1952, Fig. 6) tell us that some windows must have been multi-part.

From the small finds, discovered during the research of the room, we singled out fragments of glass that are especially important for its dating. A significant number of glasses belong to fragments of oculus made of colorless transparent glass, which are roughly related to the period of the 14th - 16th century (Stamenković 2015, 370). The next group also belongs to the window glass, but it is quite rare, for now a unique phenomenon in the decoration of buildings in medieval Serbia. These are fragments of stained glass (Fig. 11, a – d) which, together with the oculus, formed the glazing of the windows.

The uncovered fragments belong to decorative borders and are made of colorless, yellow, purple, cobalt blue and green glass. The drawings on them consist of stylized plant motifs, mostly of different leaf shapes, and successive rows of geometric shapes that have patterns on the stained glass windows of Western Europe of the second half of the 14th and the beginning of the 15th century. Only one fragment preserves the representation of a female character (or an angel?) given in half profile (Fig. 11 b). The closest examples of multicolored window glass that can be parts of stained glass were found during the research of the chapel of St. Gregory in Kraljeva Sutjeska (Anđelić 1973, 192; Anđelić 1975, 173), the Dubrovnik Cathedral and the Benedictine monastery of St. Mary on island Mljet⁴. The findings, however, have not been published in detail.

⁴ Information obtained courtesy of colleague Nikolina Topić, for which I thank her.



Сл. 8. Сашка црква, дјелови фреске с приказом Богородице (фото: Д. Драшковић)

Fig. 8. Saxon church, parts of a fresco depicting the Virgin Mary (photo: D. Drašković)



Сл. 9. Сашка црква, фрагмент живописа с приказом племића (фото: М. Живановић)

Fig. 9. Saxon church, fragment of frescoes depicting nobles (photo: M. Živanović)

у полупрофилу (Сл. 11 б). Најближи примјери разнобојног прозорског стакла, који могу бити дјелови витража, нађени су приликом истраживања капеле Св. Гргура у Краљевој Сутјесци (Anđelić 1973, 192; Anđelić 1975, 173), дубровачке катедрале и бенедиктинског самостана Св. Марије на Мљету⁴. Налази, међутим, нијесу детаљно објављени.

Од стаклених посуда типолошки одредљиви су фрагменти дна чаше и петљасти дршка светиљке (Сл. 11, е–ж). Дно чаше са назубљеном траком може припадати трима најраспрострањенијим облицима чаша веома карактеристичним за период 14. стољећа, али се користе и током сљедећа два вијека (Стаменковић 2015, 363). Свјетилке су, такође, чест налаз дуж источнојадранске обале и у залеђу, нарочито у важнијим средњовјековним центрима (Хан 1981, 35; Јовић-Газић 2016, 144). Нажалост, и оне се широко датирају од 14. до 16. стољећа.

Идентификација намјене објекта у Брскову посебан је проблем који требамо размотрити. Вуловић га је окарактерисао као дворана (Вуловић 1952, 82), а након прве

From the glass vessels, fragments of the bottom of the glass and the loop handle of the lamp are typologically identifiable (Fig. 11, e – z). The bottom of the cup with a serrated strip can belong to the three most common forms of cups, very characteristic for the period of the 14th century, but they are also used during the next two centuries (Stamenković 2015, 363). Lamps are also a common find along the eastern Adriatic coast and in the hinterland, especially in the more important medieval centers (Han 1981, 35; Jović-Gazić 2016, 144). Unfortunately, they are also widely dated from the 14th to the 16th century.

Identification of the purpose of the building in Brskovo is a special problem that we need to consider. Vulović characterized it as a palace (Vulović 1952, 82), and after the first archeological campaign, the building was identified with the monastery. Also, we have categorically rejected the possibility of connecting the foundations with the remains of the church (Živanović 2018, 51,53), which seems unjustified to us at this level of research. The dilemma, during the interpretation of the building, was caused by Vulović's plan of the building, which gives a rectangular shape,

⁴ Податак добијен љубазношћу колегинице Николине Топић, на чему јој захваљујем.



Сл. 10. Сашка црква, уломак фреске са остацима латиничних сигнатура (цртеж: Д. Ћирковић)

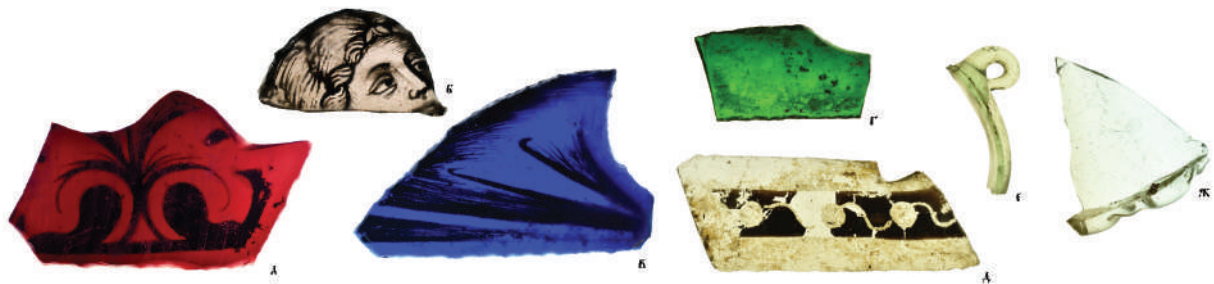
Fig. 10. Saxon church, fragment of a fresco with the remains of Latin inscriptions (drawing: D. Ćirković)

археолошке кампање грађевина је доведена у везу с манастиром. Такође, категорички смо одбацили могућност да темеље повежемо с остацима цркве (Živanović 2018, 51,53) што нам се на овом степену истражености чини неоправданим. Недоумицу, приликом интерпретације грађевине, изазвао је Вуловићев план основе који даје правоугаони облик грађевине, без индикација за постојање апсиде на истоку (Сл. 12, а).

У погледу овог плана дошло је до измјена након посљедњих археолошких истраживања. Тако је у сјевероисточном дијелу грађевине констатовано да се зид, на који се ослања просторија, не пружа праволинијски, већ се ломи под правим углом. Ово дефинисање, које нам сада изгледа као раме цркве с правоугаоном апсидом, навело нас је да промијенимо ставове и у остацима грађевине

without indications for the existence of an apse in the east (Fig. 12, a).

Regarding this plan, there have been changes since the last archeological excavations. Thus, in the northeastern part of the building, it was stated that the wall, on which the room rests, does not extend in a straight line, but breaks at a right angle. This definition, which now looks to us like the shoulder of a church with a rectangular apse, led us to change our point of view and see the church in the remains of the building. All the data presented so far, primarily frescoes with the remains of saints, speak in the direction of the sacral function of the building. Even the native tradition presents these walls as the remains of the Saxon church. There remains a problem of the southeastern part of the building which would definitely confirm the stated assumption and which can only be solved by future excavations.



Сл. 11. Сашка црква, фрагменти витража и стаклених посуда (фото: Г. Пајовић)

Fig 11. Saxon church, fragments of stained glass and glass vessels (photo: G. Pajović)

видимо цркву. Сви досада приказани подаци, првенствено фреске са остацима светаца, говоре у прилог сакралној функцији објекта. Чак и народна традиција ове зидине представља као остатке Сашке цркве. Остаје проблем југоисточног дијела грађевине који би дефинитивно потврдио изнесу претпоставку, а који се може разријешити само будућим ископавањем.

Претпостављени облик друге цркве у Брскову био би једнобродан с правоугаоном апсидом на истоку, а просторија у којој су вршена археолошка ископавања, накнадно дозидана сакристија (Сл. 12, б). Датовање сакристије свело би се на 14. стољеће.

Цркве овог архитектонског склопа честа су појава у градитељству Зете друге половине 13. и почетка 14. стољећа, уско повезане са јачањем положаја Западне цркве на Јадрану (Загарчанин 2015, 108-109). Некима од њих, попут фрањевачких цркава у Скадру, Бару, Котору, ктитор је била краљица Јелена Анжујска.

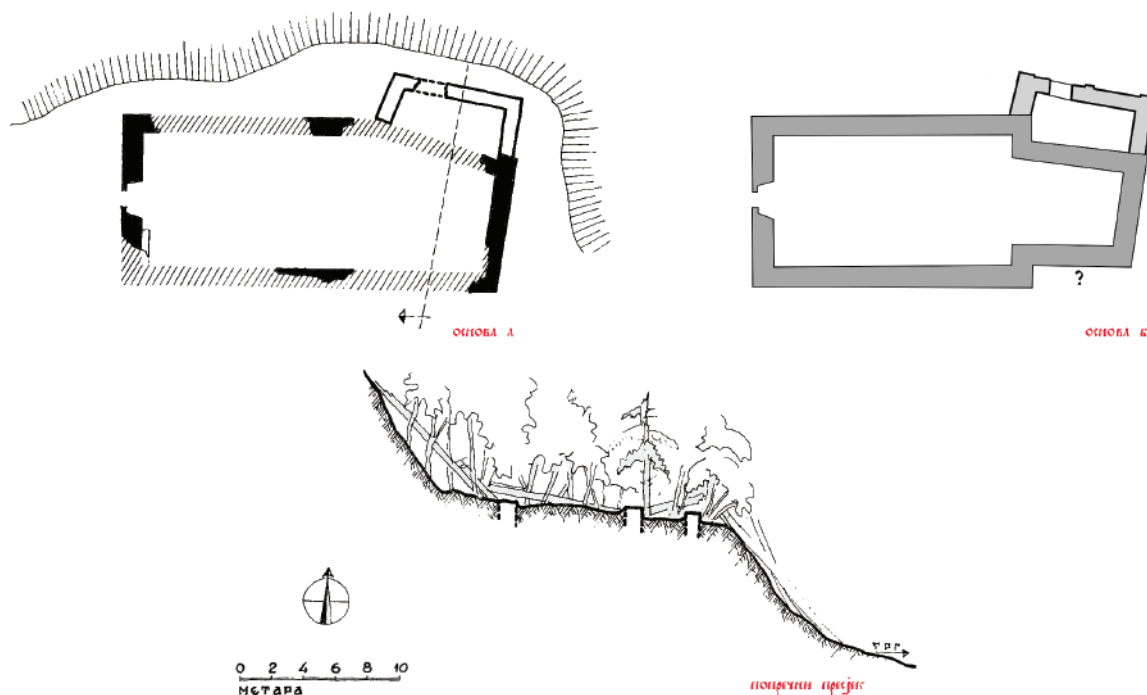
Осим у Приморју исто просторно рјешење цркава, додуше доста рјеђе, сријећемо и у унутрашњости српске државе. Најстарија позната је Црква св. Николе у манастиру Градац, која је вјероватно грађена у седмој деценији 13. стољећа. Подигнута првобитно за вјерске потребе приморских мајстора западног обреда и тек касније претворена у личну капелу краљице Јелене (Кандић 2005, 169-170). Још двије цркве истог плана и обреда забиљежене

The presumed shape of the second church in Brskovo would be single-nave with a rectangular apse on the east, and the room in which the archeological excavations were carried out, represents the sacristy added later (Fig. 12, b). Dating the sacristy would be reduced to the 14th century.

The churches of this architectural plan are a frequent in the architecture of Zeta state in the second half of the 13th and the beginning of the 14th century, closely related to the strengthening of the position of the Western Church on the Adriatic (Zagarčanin 2015, 108–109). For some of them, such as the Franciscan churches in Shkodra, Bar, Kotor, the founder was Queen Helena of Anjou.

Except in the coastal area, we find the same spatial solution of churches, although much less often, in the interior of the Serbian state. The oldest known church is St. Nicholas in the Gradac monastery, which was probably built in the seventh decade of the 13th century. It was originally built for the religious needs of the coastal masters of the Western rite and only later turned into the personal chapel of Queen Helena (Kandić 2005, 169–170). Two more churches of the same plan and rites have been recorded in the mining areas. The church in Rudnik, according to the dimensions and position of the sacristy, has the most similarities with the presumed Brskovo church (Radičević, Cicović 2016, 162, Fig. 2). It is dated with coins to the middle and second half of the 14th century (Radičević 2014, 309). Much more modest was also found in Požega near Novi Pazar (Premović-Aleksić 1987, 37).

ДОГАЊИЦЕ-САШКА ЦРКВА



Сл. 12. Догањице – Сашка црква, основа а и пресјек (према Вуловић 1952, сл. 7) основа б (према М. Живановић)

Fig. 12. Doganjice - Foundation plan a and cross - section (according to Vulović 1952, fig. 7) foundation plan b (according to M. Živanović)

су у рударским областима. Црква у Руднику, према димензијама и положају сакристије, има највише сличности с претпостављеном брсковском (Радичевић, Цицковић 2016, 162, сл. 2). Новцем је датована у средину и другу половину 14. стољећа (Радичевић 2014, 309). Знатно скромнија нађена је и у Пожеги поред Новог Пазара (Премовић-Алексић 1987, 37).

Потврду о припадности брсковске цркве католичкој пружају нам, сем облика основе, и латинични натписи на живопису. Романо-готске карактеристике примијењене у украшавању екстеријера и ентеријера грађевине директни су утицај Приморја, али постоје и особености које не припадају одређеној стилској групи. То се може објаснити специфичном средином у којој црква настаје.

Изградња католичких цркава на територији средњовјековне Србије повезана је са присуством досељеника рудара и

Confirmation of the affiliation of the Brskovo church to the Catholic Church is provided to us, in addition to the shape of the plan, by Latin inscriptions on the frescoes. Romano-Gothic features applied in decorating the exterior and interior of the building are a direct influence of the coast, but there are also features that do not belong to a particular style group. This can be explained by the specific environment in which the church originates.

The building of Catholic churches on the territory of medieval Serbia is connected with the presence of immigrants, miners and merchants who were guaranteed freedom of religion within their parishes (Ćirković 1997, 256–257). One of the first known Catholic parishes was founded in Brskovo. Apart from the German Saxon miners, this community also included merchants from Kotor, Dubrovnik and other coastal cities, who stayed in the city for a shorter or longer period. Catholic priests, mostly of German origin, are

трговаца којима је загарантована слобода вјероисповјести у оквиру својих парохија (Ђирковић 1997, 256-257). Једна од првих познатих католичких парохија основана је управо у Брскову. Ову заједницу су, осим њемачких рудара Саса, чинили и трговци из Котора, Дубровника и других приморских градова, који су краће или дуже боравили у граду. Католички свештеници, већином њемачког поријекла, у Брскову се помињу већ у осмој деценији 13. стољећа (Динић 1955, 3-4; Митровић 2012, 26-27).

Да је католичка заједница у Брскову била значајна и средином 14. стољећа, говори нам њен помен у писму папе Климента VI, од 7. јануара 1346. године, а у контексту сукоба око јурисдикције над католичким парохијама између барског архиепископа и которског епископа (Митровић 2012, 31).

Према изворима у Брскову су подигнуте двије католичке цркве, капела св. Марије коју је подигао Heinz de Bibanis и даровао бенедиктинцима дубровачког самостана и црква посвећена св. Николи (Ђирковић 1997, 244, нап 14). Остаје отворено којим католичким храмовима остаци брсковских цркава припадају. Како је поменуто, мању цркву с полукружном апсидом и портом у Догањицама често вежу за капелу св. Марије, иако нема јасних елемената за такво дефинисање. У Брскову је морао постојати и православни храм (или више њих) непознат историјским документима, а који се исто тако може поистовјетити с остацима цркве с портом. Ни Сашка црква у Догањицама не може се изједначити са св. Маријом јер се она у документима изричито наводи као капела. Из тог разлога као једина преостала могућност за Сашку цркву остаје посвета св. Николи.

На искуству рударског успона Брскова темељила се каснија привредна моћ Србије стечена у Новом Брду. Како се држава у 14. стољећу осврће експлоатацији рудника шумадијског и копаоничког краја у науци се формирала теза да Брсково економски слаби и пропада већ средином 14. стољећа (Јиричек 1978, 425).

mentioned in Brskovo as early as the eighth decade of the 13th century (Dinić 1955, 3-4; Mitrović 2012, 26-27).

That the Catholic community in Brskovo was significant in the middle of the 14th century is indicated by its mention in the letter of Pope Clement VI from January 7, 1346, and in the context of the conflict over jurisdiction over Catholic parishes between the Archbishop of Bar and the Bishop of Kotor (Mitrović 2012, 31).

According to written sources in Brskovo, two Catholic churches were built, the chapel of St. Mary, built by Heinz de Bibanis and donated to the Benedictines of the Dubrovnik monastery and the church dedicated to St. Nicholas (Ђирковић 1997, 244, note 14). It remains open to which Catholic temples the remains of the Brskovo churches belong. As mentioned, the smaller church with a semicircular apse and courtyard in Doganjice is often connected to the chapel of St. Mary, although there are no clear elements for such a definition. There must have been an Orthodox church (or more of them) in Brskovo, unknown to historical documents, which can also be identified with the remains of the church with the courtyard. Even the Saxon church in Doganjice cannot be equated with St. Mary because it is explicitly mentioned in the documents as a chapel. For this reason, the only remaining possibility for the Saxon church remains the consecration of St. Nicholas.

The later economic power of Serbia acquired in Novo Brdo was based on the experience of the mining ascent of Brskovo. As the State looks back at the exploitation of the mines of the Šumadija and Kopaonik areas in the 14th century, the thesis that Brskovo was economically weakening and decaying in the middle of the 14th century was formulated in science (Јиричек 1978, 425).

I. Voje warned us a long time ago about the invalidity of this information, confirming that Brskovo was active as a mine and square until the 1970s (Voje 1983, 93-99). This is confirmed by an accidentally discovered hoard of coins stored between 1360 and 1370 (Ivanišević, Lutovac 2011, 319-329) as well as archaeological research that did not yield other finds that can be dated earlier than the 14th century.

На неважење овог податка давно нас је упозорио И. Воје, потврдивши да је Брсково било активно као рудник и трг све до седамдесетих година 14. стољећа (Воје 1983, 93-99). Ово потврђује случајно откривена остава новца похрањена између 1360. и 1370. године (Иванишевић, Лутовац 2011, 319-329), као и археолошка истраживања која нису донијела друге налазе који се могу датовати раније од 14. стољећа.

Да ли је демографско опадање Брскова било постепено, након смрти цара Уроша Нејаког (1371.), или нагло, турским заузимањем (1396.), није сасвим јасно. По свему судећи горњу границу могу дати само будућа археолошка ископавања. Вијести дубровачких посланика, из 1399. и 1433. године, говоре да је са караванском трговином у Брскову завршено. Њено тежиште помијера се у долину Лима (Premović 2015, 697, 700), а за Брсково се може рећи да је изгубило статус трга и српског рудника. Сумарни подаци из 16. стољећа (Катић, Катић 2014, 22-26), који свједоче о турском раду рудника, као и одређеног живота у околним селима, само су потврда тога.

Whether the demographic decline of Brskovo was gradual, after the death of Emperor Uroš the Weak (1371), or abruptly, with the Turkish conquest (1396), is not entirely clear. Apparently, only future archeological excavations can give the upper limit. The news of the Dubrovnik envoys from 1399 and 1433 says that the caravan trade in Brskovo was over. The focus of the trade is moving to the valley of Lim (Premović 2015, 697, 700) and Brskovo have lost the status of a square and a Serbian mine. Summary data from the 16th century (Katić, Katić 2014, 22–26) that testify to the Turkish operation of the mines as well as a certain life in the surrounding villages, are only a confirmation of that.

- Булић, Д.** 2011. Прилог познавању града Брвеника из перспективе археолошких истраживања, *Историјски часопис LX*, 57–96.
- Воје, И.** 1983. Фрагменти о Брскову, *Историјски часопис XXIX-XXX*, 93–100.
- Вуловић, Б.** 1952. Средњовековни град, рудник и насеље Брсково, *Музеји VII*, 75–86.
- Гогих, М.** 2010. Рударска производња у средњовјековном Брскову, *Историјски записи LXXXIII*, Подгорица, 195–213.
- Дероко, А.** 1951. *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд.
- Динић, М.** 1955. *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, Београд.
- Загарчанин, М.** 2015. Манастир Ратац и краљица Јелена, *Јелена - краљица, монахиња светитељка, Тематски зборник рдова посвећен краљици Јелени*, (ур.) К. Митровић, Манастир Градац, 85–115.
- Иванишевић, В., Лутовац П.** 2011. Остава српског и босанског средњовековног новца из Брскова, *Нумизматичар 29*, 319328.
- Јиричек, К.** 1978. *Историја Срба II*, Београд.
- Кандић, О.** 2005. *Градац, историја и архитектура манастира*, Београд.
- Катић, С., Катић, Т.** 2014. Неколико докумената о руднику Брсково у 16. веку, *Мешовита грађа (Miscellanea) 35*, 19–31.
- Мијовић, П., Ковачевић, М.** 1975. *Градови и утврђења у Црној Гори*, Београд–Улцињ.
- Митровић, К.** 2012. Католичка парохија у Брскову, *Милешевски записи 9*, 25–36.
- Мркобрад, Д.** 2013. Прилози познавању најстарије археометалургије српске средњовековне државе, *Историјски часопис LXII*, 405–421.
- Поповић, М.** 1989. Утврђења Моравске Србије, у: *Свети Кнез Лазар, Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989*, Београд, 71–88.
- Поповић, М.** 2013. *Смедеревски град*, Београд.
- Премовић-Алексић, Д.** 1987. Црквина у Пожеги, *Новопазарски зборник 11*, 37–45.
- Радичевић, Д.** 2014. У потрази за средњовековним Рудником, у: *Рудник, шапат висине*, (ур.) Б. Челиковић, М. Кнежевић, Београд, 285–312.
- Радичевић, Д., Цицковић, А.** 2016. Типар кнеза Лазара са Рудника, *Старинар LXVI*, 161–171.
- Синдик, Д.** 2008. О првом помену Брскова, *Историјски часопис LVI*, 305–309.
- Стаменковић, С.** 2015. Средњовековно стакло манастира Студенице, у: *Манастир Студеница, археолошка открића*, М. Поповић, Београд, 361–377.
- Ђирковић, С.** 1997. Католичке парохије у средњовековној Србији, у: *Работници, Војници, Духовници*, (прир.) В. Ђокић, Београд, 240–258.
- Ђоровић, В.** 1934. Брсково, *Гласник географског друштва XX*, 40–49.
- Хан, В.** 1981. *Три века дубровачког стакларства (XIV-XVI век)*, Београд.

- Anđelić, P.** 1973. *Bobovac i Kraljeva Sutjeska, stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo.
- Anđelić, P.** 1975. Un aperçu de la typologie du verre medieval en Bosnie et en Herzegovine, у: *Средњовековно стакло на Балкану (V–XV век)*, (ур.) В. Чубриловић, Београд, 167–175.
- Bošković, Đ.** 1962. *Stari Bar*, Beograd.
- Brskovo** 2018. *Brskovo, izložba muzejskih predmeta*, Bijelo Polje.
- Jović-Gazić, V.** 2016. Kasnosrednjovjekovne staklene svjetiljke iz Zadra, *Archaeologia Adriatica*, 133–177.
- Minić, D., Vukadin, O.** 2007. *Srednjovekovni Stalać*, Beograd.
- Polimski muzej, Brskovo** Polimski muzej, Brskovo - Prva faza arheoloških i konzervatorskih istraživanja, Polimski muzej-Berane, <http://www.polimskimuzej.me/b-r-s-k-o-v-o/> (преузето 15. фебруар 2019. године)
- Popović, M.** 2012. *Maglički zamak*, Beograd.
- Premović, M.** 2015. Trgovački putevi i trgovina u srednjem i donjem Polimlju u srednjem vijeku, *Acta Histriae* 23/4, 693–712.
- Živanović, M.** 2018. Preliminarni rezultati arheoloških istraživanja srednjovjekovnog Brskova na lokalitetu Doganjice u Mojkovcu, *Godišnjak Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore 1*, Cetinje, 49–54.